
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Baró Arana, Maria; Cots Valverde, Roger, Dir. L'avortament a Andorra :
legislació, influència institucional i perspectives futures. 2024. (Grau de Dret)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/303628>

under the terms of the license

L'AVORTAMENT A ANDORRA: LEGISLACIÓ, INFLUÈNCIA INSTITUCIONAL I PERSPECTIVES FUTURES

Treball de Final de Grau

Autora: Maria Baró Arana

Tutor: Roger Cots Valverde

Facultat de Dret. Grau en Dret

Curs: 2023-24

Maig del 2024

RESUM

El present treball de final de grau se centra en l'anàlisi exhaustiva del tema de l'avortament a Andorra explorant diversos aspectes clau relacionats amb aquesta pràctica. Examina detalladament la legislació andorrana actual, la qual reconeix el dret a la vida i «la protegeix plenament en les seves diferents fases», i reconeix l'avortament dins dels «delictes contra la vida humana prenatal». A més a més, avalua les diferents opinions i perspectives de la societat andorrana a partir de la informació recopilada de les entrevistes dutes a terme a diferents organitzacions i personalitats influents en el tema. També, compara la situació de l'avortament a Andorra amb altres països europeus. Finalment, es plantegen possibles perspectives legals futures en relació amb l'avortament i com aquestes podrien afectar la legislació vigent.

RESUMEN

El presente trabajo de fin de grado se centra en el análisis exhaustivo del tema del aborto en Andorra explorando diversos aspectos clave relacionados con esta práctica. Examina detalladamente la legislación andorrana actual, que reconoce el derecho a la vida y "la protege plenamente en sus diferentes fases", y reconoce el aborto dentro de los "delitos contra la vida humana prenatal". Además, evalúa las diferentes opiniones y perspectivas de la sociedad andorrana a partir de la información recopilada de las entrevistas llevadas a cabo en diferentes organizaciones y personalidades influyentes en el tema. También compara la situación del aborto en Andorra con otros países europeos. Por último, se plantean posibles perspectivas legales futuras en relación con el aborto y cómo éstas podrían afectar a la legislación vigente.

ABSTRACT

The present project focuses on the comprehensive analysis of the issue of abortion in Andorra exploring several key aspects related to this practice. It examines in detail the current Andorran legislation, which recognizes the right to life and "fully protects it in its different phases" and recognizes abortion as one of the "crimes against prenatal human life". In addition, it evaluates the different opinions and perspectives of Andorran society based on the information gathered from the interviews carried out with different organizations and influential personalities on the subject. It also compares the abortion situation in Andorra with other European countries. Finally, possible future legal perspectives in relation to abortion are considered and how these could affect current legislation.

INDEX

1. INTRODUCCIÓ	4
2. ANTECEDENTS.....	9
3. CONSIDERACIONS ÈTIQUES.....	13
4. LEGISLACIÓ ACTUAL	17
5. ACCÉS A L'AVORTAMENT.....	21
6. COMPARACIÓ AMB ALTRES PAÏSOS	25
7. PERSPECTIVES FUTURES: DESPENALITZAR L'AVORTAMENT	31
8. CONCLUSIONS.....	38
9. BIBLIOGRAFIA	42

1. INTRODUCCIÓ

a. Rellevància i motivació

El present treball gira al voltant del tema de l'avortament a Andorra.

Per una banda, Andorra, tal com recull l'article 1 de la Constitució andorrana, és un Estat independent, de dret, democràtic i social, i el seu règim polític es el copríncipat parlamentari.

Els coprínceps d'Andorra són, conjuntament i indivisa, el cap d'Estat del Principat d'Andorra, tal com estableix el títol III de la Constitució. Aquesta representació es comparteix en igualtat i a títol personal entre el bisbe d'Urgell i el president de la República Francesa.

A més a més, l'article 11.3 de la Constitució estableix que Andorra és un Estat aconfessional en què cap religió és l'oficial del Principat, tot i que l'Església catòlica hi ocupa una posició especial.¹

Per altra banda, l'avortament és la interrupció i finalització prematura de l'embaràs. Aquest es pot produir de manera natural o voluntària abans que el fetus pugui sobreviure fora de l'úter. Hi pot haver diverses raons per les quals una dona pot decidir avortar, com ara els motius personals, socials o de salut materna i fetal. L'OMS defineix l'avortament com la interrupció de l'embaràs abans de la vintena setmana de gestació o amb un embrió o fetus que neix amb un pes inferior a 500 grams i el classifica com a espontani, recurrent i induït.

¹ Art 11.3 de la CPA «*La Constitució garanteix a l'Església Catòlica l'exercici lliure i públic de les seves activitats i el manteniment de les relacions de col·laboració especial amb l'Estat d'acord amb la tradició andorrana. La Constitució reconeix a les entitats de l'Església Catòlica que tenen personalitat jurídica d'acord amb les seves pròpies normes la plena capacitat jurídica dins de l'àmbit de l'ordenament general andorrà.*»

A Andorra la situació amb l'avortament és única: és il·legal avortar en qualsevol supòsit, incloent-hi els tres supòsits bàsics: risc per a la mare, malformacions fetals o violació.

El tema de l'avortament és altament rellevant per a tota la societat contemporània a causa de la seva complexitat i les diferents perspectives ètiques, morals, legals i religioses que l'envolten, però considerem que és particularment interessant centrar-se en el cas d'Andorra, ateses les diferents circumstàncies i particularitats institucionals, geogràfiques, polítiques i socials que enfronta el país i que afecten la regulació d'un tema tan complex i important com és l'avortament.

Més en concret, l'avortament és rellevant i important per diverses raons. En primer lloc, planteja significatius debats morals i ètics, com el valor de la vida humana, l'inici del dret a la vida o la consideració dels drets del fetus. En segon lloc, la religió i la cultura hi tenen encara un pes molt important; les creences religioses i culturals exerceixen certa influència sobre l'avortament i existeixen diferents opinions sobre la moralitat i l'acceptabilitat de l'avortament segons les afiliacions religioses, les tradicions culturals i fins i tot l'educació. En tercer lloc, és important destacar que l'avortament és un tema polític i legal important per als països: els debats sobre la despenalització, la restricció o la prohibició generen importants debats socials i ideològics. Finalment, l'avortament té un gran impacte per a la salut pública i la salut de les dones, que va des de la importància de la disponibilitat i accessibilitat a l'avortament fins al benestar mental i emocional d'aquelles dones que l'experimenten.

Així doncs, el tema de l'avortament és rellevant per les seves implicacions en termes de drets humans, ètica, salut pública, política, religió i benestar emocional. És un tema complex que genera debats apassionats i continua sent objecte d'atenció i controvèrsia a la societat contemporània.

La intenció del present treball és principalment fer una descripció i anàlisi de l'estat de la qüestió de l'avortament a Andorra. Tal com s'ha dit anteriorment és un tema polifacètic i, tenint en compte les especificitats institucionals d'Andorra mencionades anteriorment, es pretén fer una contribució al debat públic promovent una discussió

informada i reflexiva sobre un tema tan controvertit com és l'avortament a Andorra i proporcionar informació precisa i basada en evidències.

b. Objectius

En primer lloc, analitzar la legislació i les regulacions actuals sobre l'avortament a Andorra i la seva evolució al llarg del temps. Per fer-ho, examinarem com la cooperació entre les institucions episcopals i laïcistes al copríncipat ha donat forma a la legislació i les regulacions actuals sobre l'avortament al país i investigarem el paper i la influència de les institucions episcopals i laïcistes en la formulació de polítiques relacionades amb la vida i la salut reproductiva a Andorra.

En segon lloc, comparar la legislació i les polítiques d'avortament a Andorra amb les d'altres països veïns o europeus per identificar similituds i diferències i com l'estructura política única del copríncipat podria explicar aquestes diferències.

En tercer lloc, explorar les percepcions i les opinions de la societat andorrana sobre la influència de les institucions en les polítiques relacionades amb la protecció de la vida i la regulació de l'avortament, així com plantejar possibles perspectives legals futures en relació amb l'avortament i com aquestes podrien afectar la legislació vigent.

c. Qüestió de la investigació i hipòtesi

La protecció de la vida a Andorra, incloent-hi la regulació de l'avortament, està influenciada per l'estructura política única del copríncipat, que equilibra els interessos de les institucions episcopals i de les laïcistes, cosa que té com a resultat un enfocament particular en qüestions relacionades amb la vida i la salut reproductiva.

Aquesta hipòtesi suggereix que l'estructura de govern única d'Andorra, que implica la representació pública de l'estat per part del president de la República Francesa i el bisbe d'Urgell, influeix en la forma en què s'aborden qüestions relacionades amb la protecció

de la vida, incloent-hi l'avortament. Aquesta estructura política única afecta la presa de decisions i les polítiques relacionades amb la vida al país.

La qüestió de la investigació que plantejem en el present treball arran de la hipòtesi plantejada és la següent: és viable, com a perspectiva futura, la despenalització de l'avortament a Andorra de manera compatible amb les institucions del Principat?

d. Metodologia

Aquest treball de final de grau es basarà en una metodologia integral que combina l'anàlisi de lleis, la jurisprudència, articles acadèmics, llibres i entrevistes per aprofundir en l'avortament a Andorra. A continuació, es detallen els passos metodològics que s'empraran:

En primer lloc, s'efectuarà una revisió exhaustiva de les lleis, reglaments i disposicions pertinents relacionats amb l'avortament a Andorra amb un enfocament especial en aquelles normatives que impactin directament en la qüestió que cal analitzar.

Es realitzarà una anàlisi detallada de les disposicions legals, com ara la Constitució andorrana o el Codi Penal andorrà, per comprendre el marc normatiu i els seus efectes pràctics.

En segon lloc, es durà a terme una investigació de la jurisprudència rellevant revisant casos judicials relacionats amb l'avortament de les dones a Andorra o el drets reproductius de les dones per comprendre com s'apliquen les lleis en situacions específiques.

A continuació, es realitzarà una revisió sistemàtica de la literatura acadèmica seleccionant articles rellevants i actuals, així com llibres que ofereixin una visió àmplia sobre el tema d'estudi, citant autors com Nemesi Marqués Oste, representant del bisbe d'Urgell entre 2003 i 2012, o Isidre Bartumeu Martínez, doctor en Dret per la Universitat

de Barcelona amb el treball de tesi titulat «Els coprínceps en el desenvolupament institucional del Principat d'Andorra».

Finalment, es realitzaran entrevistes a experts, professionals i altres persones rellevants en el camp de l'avortament a Andorra per obtenir perspectives úniques i informació qualitativa sobre el tema. En total, es faran tres entrevistes. En primer lloc, a Ladislau Baró Solà, actual ministre de Relacions Institucionals, Educació i Universitats, qui va participar en el procés constituent d'Andorra com a membre de la comissió legislativa encarregada d'elaborar la Constitució, que va culminar en l'aprovació de la Carta Magna l'any 1993. En segon lloc, a Pol Bartolomé Areny, polítolleg de formació i actualment conseller General d'Andorra del partit polític Concòrdia —a l'oposició del Govern. I finalment, a la jurista Roser Mazón Velasco, actual fiscal adjunta de primer grau del Principat.

2. ANTECEDENTS

El Principat d'Andorra, tal com hem vist anteriorment, ha estat tradicionalment plenament vinculat a l'Església catòlica. En aquest apartat es pretén contextualitzar i plasmar la situació de l'avortament, de manera genèrica, a Europa durant l'edat mitjana i les etapes posteriors.

a. Context europeu

Durant l'edat mitjana, a Europa, l'Església catòlica, apostòlica i romana exercia un domini absolut i total en els aspectes polítics, econòmics i socials. És per això que l'anticoncepció i l'avortament estaven del tot influenciats per la religió cristiana, que el condemnava.

Dos-cents anys després de Crist, es van promulgar diverses lleis contra l'avortament, basades en el principi patriarcal que la dona no tenia cap dret a no permetre que el seu marit tingués descendència. Dites lleis penalitzaven la dona que avortava amb la pena de mort, càstigs corporals o l'exili.

Durant el segle XVI, es van reprendre les posicions més radicals relacionades amb l'avortament: l'Església el va declarar il·legal i era castigat amb l'excomunió. A més a més, a França, Enric II va promulgar una ordenança segons la qual es tornava a implantar la pena de mort per a la dona que avortés.

Durant l'època victoriana, el Vaticà va suprimir la diferència entre l'avortament practicat durant la primera fase de desenvolupament de l'embrió i l'avortament realitzat posteriorment. Va declarar l'excomunió per a tota dona que avortés voluntàriament. La seva decisió va tenir el suport d'un gran nombre de catòlics influents que participaven, conjuntament amb altres sectors de la societat, a fomentar un rebuig a les llibertats socials de les dones.

Durant el segle XIX, el Vaticà es va mantenir ferm en la seva posició envers l'avortament i no va dubtar a condemnar-lo. Es va declarar que tant la vida de la mare com la del fetus eren igual de sagrades i que ningú no tenia el poder ni l'autoritat per destruir-los. Arran d'aquesta visió, es van crear normes i lleis rígides per protegir la posició de l'Església.

A finals del segle XX, es van produir canvis substancials en els dogmes vaticans de l'Església catòlica. El papa va crear una comissió de bisbes per a l'estudi del control de la natalitat en què es recomanava prendre mesures per regular-la. No obstant això, el Vaticà va acabar retractant-se perquè molts catòlics es van sentir traïts i ofesos.

Actualment, l'Església catòlica es regeix per l'encíclica de Joan Pau II *Evangelium Vitae*, la qual es relaciona amb el «valor i caràcter inviolable de la vida humana».²

En definitiva, l'Església catòlica ha mantingut una posició constant en contra de l'avortament, encara que hi hagi hagut algunes fluctuacions a l'hora d'expressar aquesta posició al llarg del temps.

Pel que fa a la doctrina oficial de l'Església catòlica, citarem l'afirmació següent establerta al Concili Vaticà II: «De conformitat amb aquests principis fonamentals de la visió humana i cristiana del matrimoni, hem de declarar una vegada més que cal excloure absolutament, com via lícita per a la regulació dels naixements, la interrupció directa del procés generador ja iniciat, i sobretot l'avortament directament volgut i procurat, encara que sigui per raons terapèutiques».³

b. Context andorrà: creació de la constitució del Principat d'Andorra

El procés constituent andorrà va tenir lloc entre 1990 i 1993 i va tenir lloc perquè Andorra vivia en aquell moment grans transformacions socioeconòmiques i culturals.

² Aquím Chávez, R. (2014). «El aborto en la edad media». *La Época*.

³ Atenir-se a la Declaració publicada per la Sagrada Congregació per a la Doctrina de la Fe de 18 de novembre de 1974, que el papa Pau VI, en audiència concedida al secretari de la dita Congregació, va unir, va ratificar, va confirmar i va manar que es publicués, establint-se dins d'ella, entre altres coses, conclusions del Concili Vaticà II.

Cada cop era més evident la necessitat de delimitar una separació de poders i així com establir sobre qui requeia la sobirania nacional.

La Constitució andorrana, a més de definir un marc jurídic i consagrar els drets fonamentals, també aborda el règim polític del Principat. No obstant això, destaca especialment per superar la situació d'incertesa jurídica i institucional que existia a Andorra abans de la seva aprovació. Aquesta incertesa es manifestava en una sobirania compartida entre els dos coprínceps i el Consell General (Parlament d'Andorra), sense una clara separació de poders i amb la sobirania última recaient en els coprínceps. La Constitució es va elaborar mitjançant una taula tripartida, que reflectia aquesta sobirania compartida, amb representants dels dos coprínceps: del copríncep episcopal, de la República Francesa i del Consell General. En els primers articles, el text reconeix que la sobirania resideix en el poble andorrà.

Després de ser aprovada pel Parlament el 2 de febrer de 1993 per unanimitat, es va sotmetre a referèndum el 14 de març del mateix any i va ser aprovada pel poble andorrà. Aquest moment marca una transferència de sobirania dels coprínceps al poble, per la qual es va passar d'un règim institucional anterior a un sistema en què la Constitució és fruit d'un procés constituent que reconeix la sobirania nacional.⁴

Andorra ha quedat definida, des de l'aprovació de la Constitució, com un Estat independent, de dret, democràtic i social (art. 1 CPA). I això va ser possible per la dualitat i asimetria que presenten els dos coprínceps i caps d'estat d'Andorra: l'un, president de l'Estat francès, amb un gran poder dins el context internacional, i l'altre, emmarcat en l'Església catòlica, la qual ostenta encara avui gran poder espiritual. Ambdós exerceixen les seves funcions a Andorra igualitàriament.⁵

Més concretament i en el que aquí ens interessa, la regulació del dret a la vida va quedar definit en l'article 8 de la Constitució reconeixent el dret a la vida i protegint-la en totes les seves fases, tal com s'ha dit anteriorment. La Constitució i, per tant, aquest precepte

⁴ Baró Solà, L. (1996). «El procés constituent d'Andorra». *Serra d'Or*, 434: 18-19.

⁵ Bartumeu Martínez, I. (2023). *El Copríncipat d'Andorra: evolució històrica i desenvolupament institucional*. Tirant lo Blanch. P. 478.

són fruit d'un acord de la comissió tripartida que va redactar la Constitució i generen una clàusula d'intangibilitat davant d'una reforma constitucional.

La negociació de la redacció de l'article 8 va implicar tres etapes. En primer lloc, la representació del copríncep episcopal va deixar clar que la Constitució havia de garantir el dret a la vida amb un especial èmfasi a evitar que possibles obstruccions a aquest dret generessin problemes institucionals profunds. En segon lloc, es va assolir un acord entre els representants del Consell General i els del copríncep episcopal en el marc d'unes negociacions bilaterals. I finalment, en una tercera etapa, els representants del copríncep francès van acceptar aquest acord bilateral d'acord amb el compromís que havien expressat amb anterioritat.⁶

Així doncs, observem que els antecedents de l'elaboració de l'article 8 de la Constitució responen a grans raons institucionals. Efectivament, l'establiment del copríncipat compartit entre el bisbe d'Urgell i el president de la República Francesa requereix eliminar qualsevol obstacle que pugui entrar en contradicció amb les funcions de cadascun dels dos coprínecs com a bisbe o cap d'estat, respectivament. La posició de l'Església catòlica sobre el dret a la vida és àmpliament coneguda. No obstant, això no impedeix que el poble andorrà pugui sotmetre la Constitució a una reforma constitucional, tal com ho permet i recull el títol IX d'aquesta llei fonamental, però tampoc impedeix que qualsevol dels coprínecs pugui donar per extingida la funció de copríncep andorrà per raó d'incompatibilitat si així ho considerés.

⁶ Marqués Oste, N. (2005). *Les institucions públiques del Principat*. Universitat d'Andorra i Fundació Crèdit Andorrà. P. 181.

3. CONSIDERACIONS ÈTIQUES

a. **Concepte d'avortament**

D'acord amb l'Organització Mundial de la Salut (OMS), l'avortament es defineix com l'acabament de l'embaràs abans de la viabilitat fetal quan el fetus pesa menys de 500 grams.⁷ És probable que no sigui possible establir una definició universal del límit de viabilitat degut a la variabilitat entre individus, contextos i comunitats. Tot i que la supervivència dels nadons més prematurs ha millorat en les últimes dècades, definir el límit de viabilitat continua sent un desafiament, encara que hi ha un consens general a ubicar-lo entre les setmanes 21 i 25 de gestació. L'OMS estableix un límit inferior de viabilitat les 22 setmanes de gestació, o bé en 500 grams de pes o 25 centímetres de talla en néixer.⁸

Pel que fa al concepte jurídic d'avortament, hi ha moltes definicions.

Per al dret canònic, l'avortament consisteix en la mort del fetus mitjançant la seva destrucció mentre depèn del claustre matern o en la seva expulsió provocada prematurament. Per a Muñoz Conde, en canvi, és la mort del fetus ocasionada voluntàriament bé al si de l'embarassada, bé provocant-ne l'expulsió prematurament en condicions de no-viabilitat extrauterina. El bé jurídic que es protegeix és, en definitiva, la vida del fetus o la vida humana dependent, però cal tenir en compte altres factors o interessos, com ara la vida, la salut, la llibertat o la dignitat de l'embarassada.⁹

No obstant això, cal delimitar quan comença a haver-hi vida, fixar-ne el començament. Existeixen diferents teories, entre les quals destaquem les més importants: la teoria de la concepció i la teoria de la nidificació.

⁷ Jadallah Mansour Shakhathreh, H. (2022). Medico-Legal Aspects of Abortion: Updates of the Literature. *Faculty of Law: Jadara University*.

⁸ Pescador, M. (2021). Límite de viabilidad: ¿dónde estamos y hacia dónde vamos? *Revista Médica Clínica Las Condes*.

⁹ Muñoz Conde, F. (2019). *Derecho Penal: parte especial*. Tirant lo blanch. P .81.

1. **Teoria de la concepció.** La vida humana comença en el moment de la concepció, quan es produeix el resultat de la unió de l'òvul i l'espermatozoide per formar un zigot. Segons aquesta perspectiva, el zigot posseeix la totalitat del material genètic i el potencial per desenvolupar-se com un ésser humà complet.

Juan Morales Godo explica que la teoria de la concepció sosté que la vida humana comença en el moment de la concepció, que es defineix com la unió de l'espermatozoide masculí amb l'òvul femení. Segons aquesta perspectiva, qualsevol intervenció que es faci després d'aquesta unió podria ser considerada un atemptat contra la vida de l'ésser humà en desenvolupament. Els defensors d'aquesta teoria argumenten que els avenços en biologia donen suport a aquesta postura, ja que la fusió de l'òvul i l'espermatozoide dona lloc a una nova vida amb un codi genètic únic i irrepetible, autònom i diferent del de la mare. Per aclarir, és important distingir entre la fecundació i la concepció. La fecundació és el moment inicial en què comença el cicle vital, que ocorre quan l'espermatozoide penetra l'òvul. D'altra banda, la concepció és el resultat d'aquest primer moment i, encara que la fecundació i la concepció són processos instantanis, la concepció es refereix específicament a l'inici de la vida humana en desenvolupament.¹⁰

2. **Teoria de la implantació.** Segons Juan Morales Godo, la vida humana comença amb la implantació de l'embrió a l'úter de la dona, que passa aproximadament 14 dies després de la relació sexual, quan es produeix la unió de l'espermatozoide amb l'òvul. Diversos estudis han demostrat que només aproximadament la meitat dels zigots generats s'adhereixen a l'úter i que una proporció encara menor s'implanta amb èxit. Això fa que els defensors d'aquesta teoria argumentin que, fins que no es doni la implantació, la vida només és una possibilitat i no una realitat concreta digna de protecció. La implantació marca l'inici de la individualització de l'embrió, ja que es converteix en únic i irrepetible i en una entitat independent. Abans d'aquest punt, diversos fenòmens poden passar que no garanteixen la individualització de l'embrió, per la qual cosa no es pot considerar un ésser humà digne de protecció. No obstant això, un

¹⁰ Morales Godo, J. (2005). *El estatus del concebido y la problemática de la fecundación asistida*. Pontificia Universidad Católica del Perú. P. 414.

cop completada la implantació, es pot tenir certesa no només de la individualització, sinó també de la seguretat del desenvolupament posterior.¹¹

A Andorra s'entén que la vida comença des del moment de la concepció, és a dir, quan l'òvul és fecundat per l'espermatozou. Cal destacar que la doctrina cristiana es decanta majoritàriament per aquesta teoria en admetre que la vida humana comença, a efectes penals, en el moment de la implantació de l'òvul fecundat a l'úter matern, al cap de 14 dies de la fecundació.¹²

b. Responsabilitat de la dona i autonomia reproductiva:

Quan parlem de l'avortament, se'ns planteja la qüestió de si la dona embarassada ha de tenir autonomia per decidir sobre el cos i l'embaràs, o si hi ha límits ètics i morals a aquesta autonomia, especialment en relació amb la vida del fetus en gestació.

Segons Garcia Pascual, la prohibició de l'avortament estableix una obligació: la de convertir-se en mare o, almenys, en gestant, que és freqüentment infravalorada perquè molts «consideren les dones com a màquines incubadores» sense tenir en compte com pot ser de difícil afrontar un part. A més, cal tenir en consideració que pot ser més traumàtic donar un fill en adopció després d'haver-lo gestat que sotmetre's a un avortament. A més, l'autora considera que l'Estat no ha de regular la capacitat reproductiva de les dones mitjançant mesures punitives o un sistema d'autoritzacions, ja que aquestes són capaces per si mateixes de tutelar la vida.¹³

Contràriament a aquesta opinió, Antonio Troncoso argumenta que el dret a la vida del no nascut ha de ser protegit davant de la mare, ja que és un dret propi i no pas derivat.¹⁴

¹¹ Morales Godo, J. (2005). *El estatus del concebido y la problemática de la fecundación asistida*. Pontificia Universidad Católica del Perú. P. 416.

¹² Muñoz Conde, F. (2015). *Derecho penal: Parte Especial*. Tirant lo blanch. P.59, 60 i ss.

¹³ García Pascual, C. (2007) *Cuestiones de vida y muerte: Los dilemas éticos del aborto*. Universitat de València. P.205.

¹⁴ Troncoso de Castro, A. (2023). *Aborto versus humanidad*.

En definitiva, des d'una perspectiva ètica, l'avortament planteja, més que un problema, un dilema. D'una banda, es planteja la consideració ètica de la dona com un mitjà de reproducció i el fet de posar en mans d'un tercer (la mare o no) la vida del *nasciturus* com si fos independent de la mare gestant i subjecte a l'arbitri d'aquesta. I de l'altra, es planteja la protecció del no nascut davant de la mare, ja que la vida del *nasciturus* es considera un dret propi i independent i no pas derivat.

La solució ètica és complexa i encara ho és més des del punt de vista jurídic, atès que té implicacions coercitives i sovint criminològiques. El problema legal recau en el possible judici de culpabilitat envers la dona embarassada que busca i realitza l'avortament.¹⁵

¹⁵ De Montalvo, F. (2019). "En temas como el aborto y la eutanasia, una cosa es el debate ético y otra la solución jurídica". Entrevista per: Vida Nueva Digital.

4. LEGISLACIÓ ACTUAL

A Andorra, el tema de l'avortament troba la seva regulació tant a la Constitució com al Codi Penal. La Constitució estableix el marc legal general que reconeix i protegeix el dret a la vida en totes les fases. D'altra banda, el Codi Penal especifica les disposicions relacionades amb els delictes contra la vida humana prenatal, cosa que inclou la regulació de l'avortament en determinades circumstàncies.

En primer lloc, la Constitució del Principat d'Andorra en el capítol III regula els drets fonamentals de la persona i les llibertats públiques. I en l'article 8 proclama el dret a la vida establint expressament que quedarà protegida plenament en totes les fases i recollint també el dret a la integritat física i moral. Els termes literals de l'apartat 1 del precepte constitucional esmentat són els següents: «La Constitució reconeix el dret a la vida i la protegeix plenament en les diferents fases». Així doncs, observem que el model de protecció de la vida al Principat és un model reforçat que arriba a la seva protecció, fins i tot de manera plena, a totes les fases de la vida. Es tracta, doncs, d'un estatut constitucional de màxima protecció, com es dedueix del terme «plenament», i una extensió d'aquesta protecció a qualsevol fase del desenvolupament de la vida humana. Això atorga al *nasciturus* un règim de protecció qualificat.

No obstant, dels termes d'aquest precepte no es desprèn amb claredat si el *nasciturus* ha de ser considerat com a titular del dret de la vida. En aquest sentit, el text constitucional andorrà reconeix de manera general el dret a la vida i estableix la obligació de protegir-lo en totes les seves etapes. Segons Jesús Jimenez, a Andorra, “el dret a la vida del *nasciturus* sembla situar-se en un pla d'igualtat amb el dret a la vida de la mare”.¹⁶

Acudint ara al dret comparat de manera breu —tot i que més endavant ho farem de manera més extensa— és interessant remarcar la sentència del Tribunal Constitucional espanyol 53/1985 i posar-la en relació amb l'article 8 de la Constitució andorrana. Dita

¹⁶ Jiménez Naudi, J. (2005). Legislació Penal del Principat d'Andorra amb recull de jurisprudència. P.120.

sentència estableix que el fet que la Constitució espanyola, en l'article 15, protegeixi la vida de manera rellevant implica que l'Estat no pot deixar de protegir-la en cap etapa del seu desenvolupament, incloent-hi l'etapa prèvia al naixement, ja que aquesta és crucial per a la vida independent fora de l'úter matern i és imprescindible per al desenvolupament de la vida en si mateixa. El Tribunal Constitucional va establir que, encara que el terme «tots» a l'article 15 de la Constitució no atorga al *nasciturus* la titularitat del dret a la vida, aquest encara queda emparat per la protecció constitucional de la vida. Per tant, el fetus està inclòs en aquesta protecció, fins i tot amb implicacions penals. El Tribunal va especificar certs criteris que s'han de complir per despenalitzar l'avortament i garantir així el mandat constitucional de manera adequada. Per tant, la vida del *nasciturus* representa un bé jurídic protegit a la Constitució espanyola.¹⁷

A més a més, cal tenir en compte que en un embaràs sempre es reconeix la presència d'un tercer diferent de la mare que ha de rebre protecció legal. El *nasciturus*, encara que convisqui dins de la mare abans de néixer, s'ha de considerar o és una entitat diferent de la mare amb drets i interessos diferents d'aquesta. Per tant, la llibertat de la mare no pot ser absoluta, ja que afecta aquest tercer i la vida, valor fonamental.¹⁸

D'acord amb aquesta doctrina constitucional espanyola, la vida humana del *nasciturus* té una dimensió objectiva que ha de ser protegida per l'Estat, ja que constitueix un valor superior o fonamental dins l'ordenament jurídic. Per tant, l'Estat té l'obligació constitucional d'establir un mecanisme efectiu per protegir la vida del *nasciturus*, cosa que només es pot aconseguir mitjançant un model basat en indicacions i terminis, que entrarem a analitzar més endavant.¹⁹

En el marc constitucional del Principat d'Andorra, la protecció atorgada a la vida humana prenatal no és mínima, sinó plena. Es basa en el reconeixement de la vida com un valor superior dins de l'ordenament jurídic constitucional.

¹⁷ Balaguer Callejón, F. *et al.* (2013). *Manual de Derecho Constitucional*. 8a ed. Madrid: Tecnos. P. 107.

¹⁸ Sentència TC 53/1985 (FJ 1).

¹⁹ Casado, M. (2014). «Contra la llamada “propuesta Gallardón” para cambiar la regulación del aborto en España». *Revista de Bioética y Derecho*. P.16.

Per tant, podem inferir de l'article 8 que l'ésser no nascut és considerat un valor superior dins l'ordenament jurídic, cosa que comporta el deure constitucional dels poders públics d'establir un marc de protecció complet. En el cas específic d'Andorra, això implica que el marc de protecció ha de cobrir totes les etapes del desenvolupament del *nasciturus*.

Seguint amb la revisió de l'ordenament jurídic del Principat d'Andorra, la segona norma que fa referència expressament al dret a la vida és el Codi Penal, el qual tipifica diferents conductes amb l'objectiu de protegir el *nasciturus* en els termes que exigeix la Constitució . Així, el títol II del Codi Penal²⁰ regula els delictes contra la vida humana prenatal i s'estableix, a l'article 108, com a tipus penal, l'avortament amb consentiment, que es castiga amb una pena de tres mesos a tres anys i inhabilitació professional. La pena establerta per a la dona sobre la qual es practica l'avortament consentit és l'arrest.

Tal com hem dit anteriorment, a Andorra s'entén que la vida comença des del moment de la concepció, és a dir, quan l'òvul és fecundat per l'espermatozou. Pel que fa als embarassos ectòpics, que són aquells en els quals l'òvul no s'implanta a l'endometri, potser es podria entendre que l'avortament segueix el concepte de concepció, però la realitat és diferent. En aquests casos, l'embaràs ectòpic pot posar en perill la vida de la dona si no s'atén a temps, ja que pot causar seriosos problemes de salut. En aquesta situació, els interessos de protegir la vida de la dona i la del blastocist estan en conflicte. No obstant això, la pràctica de l'avortament en aquest context podria ser legal a Andorra, ja que es considera un estat de necessitat exculpan segons l'article 27.7 del codi de procediment penal, amb la qual cosa s'evita la responsabilitat penal.²¹

²⁰ LLEI QUALIFICADA DEL CODI PENAL: Títol II. Delictes contra la vida humana prenatal Article 108. *Avortament consentit* 1. El qui produeixi l'avortament d'una dona amb el seu consentiment ha de ser castigat amb pena de presó de tres mesos a tres anys i inhabilitació per exercir qualsevol professió sanitària per un període fins a cinc anys. 2. La dona que produeixi el seu avortament o consenti que una altra persona l'hi provoqui ha de ser castigada amb pena d'arrest. 3. La temptativa de la conducta descrita en el primer apartat és punible.

²¹ Silvestre, J. (2023). *El dret a la vida i la píndola de l'endemà*. Silvestre Advocats

En el context d'Andorra, cal destacar la manca de jurisprudència sobre delictes contra la vida prenatal. Fins ara, només es coneixen dos casos, els quals no han estat públics ni han generat precedents judicials.

En resum, en analitzar el marc legal d'Andorra, especialment la seva Constitució i Codi Penal, es pot concloure que, independentment de si el no nascut és considerat titular del dret a la vida, sí que se'l reconeix com un valor fonamental i un bé jurídic protegit en totes les etapes. Això imposa dues obligacions directes a l'Estat: la primera, no interferir en el procés natural de gestació, i la segona, establir un sistema legal que garanteixi una protecció efectiva de la vida, incloent-hi disposicions penals com a darrera mesura de defensa, atès el seu estatus com a valor fonamental (tot i que, com ja veurem més endavant, el dret penal no és necessàriament l'únic mecanisme per garantir dita protecció).

5. ACCÉS A L'AVORTAMENT

Per una banda, tot i que avortar és il·legal a Andorra, existeix un servei del Govern d'Andorra, el Servei Integral d'Atenció a la Dona (d'ara endavant SIAD), que assessora les dones que vulguin interrompre l'embaràs. Es tracta d'un servei integral d'assessorament personalitzat, confidencial i gratuït per a totes aquelles dones que vulguin interrompre voluntàriament l'embaràs. Se'ls aconsella com fer-ho fora del país i se'ls proporciona informació i acompanyament.

D'altra banda, recentment, aquest mateix 2024, el Govern d'Andorra ha presentat com a principal novetat que el SIAD, Urgències i la Consulta jove oferiran, a partir d'ara, el subministrament gratuït de la píndola de l'endemà, subjecte sempre a la valoració prèvia del professional sanitari que atengui la persona interessada. En aquest cas, es presenta aquesta decisió com un avenç cap a la legalització de l'avortament.²²

Tal com puntua Ladislau Baró a l'entrevista formulada, el SIAD és un centre de salut dedicat a l'atenció de la salut sexual i reproductiva que també aborda consultes relacionades amb la interrupció de l'embaràs. Bàsicament, es tracta d'establir un servei d'acompanyament i informació per a les dones que decideixen interrompre el seu embaràs. Tot i que actualment aquesta legislació està en procés i pot incloure algunes normes de dret administratiu, s'està implementant de manera gradual. Amb el nou marc legislatiu, que probablement es basarà en la despenalització de l'avortament, s'espera la creació d'aquest sistema de suport per a les dones que decideixen avortar com a últim recurs. Aquest sistema encara està en una etapa incipient i requereix ajustos, possiblement en termes de protecció des del punt de vista de la seguretat social, però encara no està completament definit.

Per la seva banda, Pol Bartolomé apunta que durant l'últim any la majoria de les consultes dirigides al SIAD s'han centrat en la interrupció voluntària de l'embaràs com a

²² Silvestre, J. (2023). *El dret a la vida i la píndola de l'endemà*. Silvestre Advocats.

centre de les seves demandes. Entre totes les funcions atribuïdes al SIAD, destaquen les mesures d'acompanyament a les dones interessades a interrompre el seu embaràs. Per exemple, proporcionant informació sobre les opcions d'avortament més viables a l'estranger. En aquest sentit, el SIAD compleix amb èxit la tasca de donar informació i suport moral a les dones andorranes que volen avortar. No obstant això, la mesura més idònia consistiria en un SIAD format per experts en l'àmbit de la salut reproductiva que poguessin assessorar —sense embuts— les dones interessades a avortar i esperen que l'estadi final d'aquest procés consisteixi en el següent: un servei integral i públic destinat a totes les dones que vulguin interrompre voluntàriament i lliurement el seu embaràs.

Cal destacar que l'accés a dita informació demostra que el dret a la llibertat d'expressió i d'informació està garantit a Andorra. La jurisprudència del TEDH reconeix l'equilibri entre el dret a la vida privada de les dones i la protecció de la vida del no nascut, com en el cas d'Irlanda, amb la Sentència Open Door República d'Irlanda de 1992, on la prohibició de l'avortament s'acompanya del reconeixement del dret de les dones a viatjar a l'estranger per obtenir un avortament legal, ja que el fet que les dones no poguessin obtenir informació i consell sobre l'avortament eren contràries a la llibertat d'expressió.²³

En definitiva, observem que existeix un servei, encara que no del tot implementat, que estableix un servei d'informació, acompanyament i assessorament a les dones que volen avortar. Des del nostre punt de vista, és important destacar que aquesta tasca presenta una dificultat, que és proporcionar informació sense mai «derivar» les dones interessades a avortar a un centre mèdic, ja que això podria constituir un delictes penat en el codi penal. Per tant, considerant totes les restriccions legals amb les quals s'enfronta l'avortament a Andorra, disposar d'un servei com el SIAD ha de ser motiu de satisfacció.

²³ TEDH. Sentència Open Door República d'Irlanda de 1992. P.43.

a. Avortament fora d'Andorra

Pel que fa a l'accés a l'avortament, és de gran importància mencionar què implica la «prohibició penal d'avortar» a la pràctica. L'avortament és un delictes el qual a la pràctica no es persegueix. A Andorra, tret de dos casos aïllats del segle passat, no s'ha tingut mai coneixement de delictes contra la vida prenatal. A més a més, tal i com ens ha fet saber Roser Mazón, Fiscal Adjunta, el fet de perseguir dits delictes quan tenen lloc fora del territori andorrà, entraria en conflicte amb l'article 8 del Codi Penal del Principat d'Andorra sobre l'aplicació de la llei penal en l'espai, tal i com veurem posteriorment.

L'avortament practicat fora d'Andorra i especialment en estats on l'avortament és legal segons certs criteris, com els sistemes de terminis o indicacions, és actualment, en principi, un delictes penat. No obstant, és altament discutible que un fet tipificat a Andorra sigui punible i pugui ser perseguit al Principat quan aquest s'ha realitzat en un estat on no ho és.

Acudint al dret comparat, el Tribunal Constitucional Espanyol va resoldre un cas similar respecte a la punibilitat de l'avortament dut a terme per una espanyola fora d'Espanya en la STC 75/1984.

Al moment dels fets, a Espanya, l'avortament era un delictes sense excepcions. La dona va ser condemnada argumentant que el viatge a l'estranger amb el propòsit d'avortar constituïa un frau a la llei i que l'article 339 de la Llei orgànica del poder judicial no exclouïa la punibilitat de l'avortament realitzat per espanyols a l'estranger.

Tot i això, el Tribunal Constitucional espanyol va estimar el recurs d'empara i va anul·lar la condemna. Va argumentar que l'avortament realitzat fora del territori espanyol no es feia emparat per cap norma espanyola i que no es complien els requisits per considerar-lo un frau a la llei. A més, ha sostingut que aplicar la llei penal espanyola a actes comesos fora d'Espanya seria contrari al dret fonamental de no ser condemnat per accions o

omissions que no constitueixin delictes segons la legislació vigent, dret que l'article 25.1 de la Constitució Espanyola consagra.²⁴

La doctrina establerta en la mencionada sentència podria tenir validesa al Principat d'Andorra en la mesura que la Constitució consagra també a l'article 9.4 el dret fonamental a no ser condemnat o sancionat per accions o omissions que en el moment de produir-se no constitueixin delictes, falta o infracció administrativa.

Resulta també d'interès el que disposa l'article 8 del Codi Penal del Principat d'Andorra. L'apartat 1 assenyala que la llei penal andorrana s'aplica a les infraccions intentades o consumades en el territori del Principat i també a les infraccions connexes o indivisibles que han estat intentades o comeses fora del territori d'Andorra.

I, si bé s'amplia l'àmbit territorial d'eficàcia del mencionat Codi Penal, afegint a l'apartat 2 que la llei penal andorrana s'aplica a tota infracció penal intentada o consumada fora del territori del Principat d'Andorra per una persona de nacionalitat andorrana, i a l'apartat 3 que la llei penal andorrana s'aplica a tota infracció penal intentada o consumada fora del territori del Principat d'Andorra si la víctima és de nacionalitat andorrana, l'apartat 4 disposa que en els supòsits dels punts 2 i 3 anteriors, la infracció penal només pot ser perseguida si es compleixen els requisits següents: *a)* Que la infracció tingui caràcter de delictes a l'Estat on s'ha comès i no hagi prescrit. *b)* Que el responsable no hagi estat absolt, indultat o condemnat per la infracció o, en aquest últim cas, no hagi complert la totalitat de la condemna. *c)* Que hi hagi hagut denúncia o querella del Ministeri Fiscal.

També, l'apartat 5 estableix que la llei penal andorrana s'aplica a tot delictes intentat o consumat fora del territori del Principat d'Andorra contra la Constitució, la seguretat del Principat i les seves institucions o autoritats i als delictes de falsificació de documents, moneda o segells oficials andorrans.²⁵

²⁴ STC 75/1984 (FJ.5).

²⁵ Jiménez Naudi, J. (2005). *Legislació Penal del Principat d'Andorra amb recull de jurisprudència*. P.83-84.

6. COMPARACIÓ AMB ALTRES PAÏSOS

A continuació, procedirem a l'anàlisi del dret comparat; en especial, de la regulació del dret de la vida i de la pràctica de l'avortament en les disposicions legals d'Espanya i França.

a. El cas d'Espanya

El capítol segon de la Constitució espanyola regula els drets i llibertats dels ciutadans espanyols i a l'article 15 proclama que «Tothom té dret a la vida i a la integritat física i moral, sense que, en cap cas, ningú no pugui ser sotmès a tortura ni a penes o tractes inhumans o degradants. Resta abolida la pena de mort, llevat d'allò que puguin disposar les lleis penals militars per a temps de guerra». D'aquest precepte es desprèn que tothom té dret a la vida. El poder constituent espanyol va optar pel terme «tothom» en comptes de «totes les persones» amb la finalitat d'incorporar-hi els *nasciturus*. No obstant, aquesta qüestió ha estat interpretada pel Tribunal Constitucional espanyol en la seva coneguda Sentència 53/1985 en el sentit que el *nasciturus* no és titular *stricto sensu* del dret a la vida.

Tal com hem analitzat prèviament, en dita sentència es va determinar que el *nasciturus* no és titular estricte del dret a la vida. Tot i això, el Tribunal va reconèixer que la vida del *nasciturus* és un bé jurídic constitucionalment protegit per l'article 15 de la Constitució espanyola, que garanteix el dret a la integritat física i moral de totes les persones. Tot i que la sentència no va arribar a negar explícitament la titularitat del dret a la vida per al *nasciturus*, va afirmar que la seva vida és un valor superior que l'ordenament jurídic ha de protegir. Aquest enfocament reconeix la importància de la vida prenatal en el marc legal espanyol, malgrat les discrepàncies sobre la titularitat específica del dret a la vida per part del *nasciturus*. Tot i això, aquesta protecció pot cedir en casos de conflicte amb altres drets fonamentals, com la vida o integritat de la dona embarassada. La protecció plena no implica necessàriament el reconeixement de la titularitat del dret a la vida per al no nascut, però sí que estableix l'obligació de l'Estat de protegir la seva vida de manera

efectiva en totes les circumstàncies, assegurant així el seu respecte i salvaguarda dins del marc legal.²⁶

Pel que fa la regulació de l'avortament recollida al Codi Penal espanyol, hi trobem que l'avortament és un delictes tipificat. Pel que fa al tipus objectiu, l'avortament és un delictes de lesió en el qual és necessari que el resultat (la destrucció del fetus) es produeixi perquè el delictes es consumi. Al Codi Penal hi trobem tres modalitats d'avortament: l'avortament dolós ocasionat per tercers (amb o sense consentiment de l'embarassada), l'avortament dolós ocasionat per la mateixa embarassada i l'avortament ocasionat imprudentment per un tercer.

Així doncs, observem que la vida humana dependent és objecte de protecció juridicopenal, però en aquest cas la protecció que li atorga el dret penal no és absoluta, sinó que és relativa perquè és contraposa amb altres interessos de l'embarassada que tenen també protecció. Atès que l'avortament és un tema important i sensible i freqüentment practicat per diverses causes, el legislador espanyol va optar per regular expressament els supòsits en què la pràctica de l'avortament es considera justificada en comptes de deixar que dita pràctica s'emmarqués en l'article 20.5 del Codi Penal referent a l'estat de necessitat.²⁷

La llei actual que regula la interrupció voluntària de l'embaràs és la Llei orgànica 2/2010, de salut sexual i reproductiva i de la interrupció voluntària de l'embaràs, la qual estableix un sistema mixt de terminis i indicacions. Abans de promulgar aquesta llei de 2010, la regulació de l'avortament a Espanya era més restrictiva. La Llei Orgànica 9/1985 permetia la interrupció de l'embaràs només en casos de violació, malformacions greus en el fetus o risc per a la salut física o mental de la mare. Actualment, els supòsits d'interrupció voluntària de l'embaràs permesos per la Llei 2/2010 poden dividir-se en dos grups en funció de la seva naturalesa. D'una banda, es permet en general l'avortament practicat amb consentiment de l'embarassada en les primeres 14 setmanes de gestació, de manera que, amb el mer compliment de determinats requisits

²⁶Felip i Saborit, D. (2015). *Lecciones de derecho penal. Parte especial*. Atelier. P. 58

²⁷ Muñoz Conde, F. (2015). *Derecho penal: Parte Especial*. Tirant lo blanch. P.87 i 88.

formals o procedimentals, la conducta es converteix en atípica. I de l'altra, en l'article 15 de la citada Llei orgànica trobem els supòsits d'interrupció de l'embaràs per causes mèdiques, els quals suposen causes de justificació en què també s'han de complir certs requisits procedimentals, però, a més a més, es requereix la comprovació mèdica dels pressupòsits objectius que serveixen de base a la justificació: el risc greu per a la vida o salut de l'embarassada i les anomalies fetals. En aquest darrer grup es permet la interrupció de l'embaràs fins a les primeres 22 setmanes de gestació. No obstant, la legislació actual a Espanya preveu la possibilitat d'interrompre l'embaràs més enllà d'aquesta setmana 22 (sense límit) «quan hi hagi una patologia fetal incompatible amb la vida, o quan es detecti en el fetus una malaltia extremament greu i incurable en el moment del diagnòstic i així ho confirmi un comitè clínic».

Cal mencionar que a la recent reforma de la Llei orgànica 2/2010 de 2023 s'han eliminat els requisits que estipulava l'article 14 per interrompre l'embaràs a petició de la dona: d'una banda, ja no és necessari que s'entregui a la dona informació sobre alternatives i ajudes en el cas de seguir endavant amb l'embaràs, i de l'altra, s'elimina el termini de tres dies de reflexió des del moment en què la dona rep la informació i la realització de la intervenció.

b. El cas de França

Les dones tenen dret legal a l'avortament a França des de 1975, quan es va promulgar l'anomenada Llei Veil. Les disposicions d'aquesta normativa van ser plasmades de manera definitiva el 1979 a través de la Llei d'Interrupció Voluntària de l'Embaràs.

En primer lloc, cal remarcar que el dret a la vida no està consagrat explícitament a la Constitució francesa, principalment perquè la Constitució de França s'enfoca a establir els principis generals del sistema polític i les llibertats fonamentals, sense entrar en detalls específics sobre drets individuals com el dret a la vida. A més, la jurisprudència i la legislació franceses solen tractar la protecció de la vida des d'una perspectiva més

àmplia, abordant qüestions relacionades amb la dignitat humana i la protecció dels drets humans en general, en comptes d'abordar el dret a la vida de manera aïllada.

A més a més, recentment, s'ha aprovat una reforma constitucional al Parlament francès que reconeix la llibertat d'avortament. Amb dita reforma s'afegirà a l'article 34 de la Constitució francesa el paràgraf següent: «La llei determina les condicions en què s'exerceix la llibertat garantida a la dona de recórrer a la interrupció voluntària de l'embaràs». El reconeixement de la llibertat de les dones a avortar a la Constitució de França té per objectiu «prohibir que la llei qüestioni aquesta llibertat en el futur» i concedeix a aquest dret un valor constitucional qualificat. Aquesta reforma implica que la llei que regula l'avortament haurà de ser coherent amb la Constitució i les seves disposicions, i que qualsevol modificació futura en les condicions de l'avortament haurà de passar pel filtre de la Constitució. Això té importants implicacions tant en el marc legal com en el social, ja que garanteix la protecció del dret a l'avortament com un element fonamental de les llibertats individuals i els drets reproductius de les dones a França.²⁸

Pel que fa la regulació de l'avortament al Codi Penal Francès, aquest es limita a recollir que la interrupció de l'embaràs sense el consentiment de l'embarassada estarà penat amb cinc anys d'arrest i fins a 75.000 euros de multa; i que la temptativa en aquest cas també és punible.²⁹ El fet que la dona no estigui penalitzada en el context de la interrupció il·legal de l'embaràs reflecteix un enfocament centrat en els drets i l'autonomia de la persona embarassada a la legislació francesa. Reconeix que les decisions relacionades amb l'embaràs són fonamentalment personals i que la dona ha de tenir el dret de prendre decisions informades sobre el propi cos i la salut reproductiva. En no penalitzar la dona, es reconeix la seva capacitat per prendre decisions autònomes i s'evita penalitzar-la per exercir el dret a decidir sobre el seu embaràs. Aquesta disposició legal també pot estar en línia amb la protecció de la salut i

²⁸ Le Monde avec AFP (2024). *IVG dans la Constitution : la loi paraît au « Journal officiel »*. Le Monde.

²⁹ CODI PENAL FRANCÈS. Section 5: De l'interruption illégale de la grossesse.

Article 223-10 L'interruption de la grossesse sans le consentement de l'intéressée est punie de cinq ans d'emprisonnement et de 75 000 euros d'amende. Article 223-11 La tentative du délit prévu à l'article 223-10 est punie des mêmes peines.

el benestar de la dona, en garantir que pugui accedir a serveis de salut segurs i adequats sense por de represàlies legals. A més, en centrar-se en la penalització dels que realitzen o intenten realitzar una interrupció de l'embaràs sense el consentiment de la dona, s'estableix una clara responsabilitat sobre els qui violen el dret fonamental de la persona embarassada a donar o negar el consentiment en assumptes relacionats amb el propi cos i la salut reproductiva.

Com hem dit anteriorment, la Llei Veil de 1975 és la que permet l'avortament. No obstant, aquest es troba regulat al Codi de la Sanitat Pública francès.

En aquest s'estableix que la pràctica de l'avortament instrumental (quirúrgic) es pot dur a terme fins al final de la 14a setmana d'embaràs, és a dir, 16 setmanes després de l'inici de l'últim període. Pel que fa a l'avortament per motius mèdics, és possible quan l'embaràs posa en perill la vida de la dona o quan el fetus pateix una malaltia greu i incurable en el moment del diagnòstic i es pot practicar més enllà d'aquest període, fins a l'últim moment de l'embaràs.

Són obligatòries dues etapes abans de realitzar la intervenció de l'avortament.

En una primera fase, la dona que demana l'avortament rep informació sobre els diferents mètodes, els llocs on es pot dur a terme, les opcions que existeixen, així com els riscos i els possibles efectes adversos. En aquest moment, a la dona se li ofereix atenció psicològica de manera opcional quan es major d'edat, però de manera perceptiva a les menors de 18 anys abans d'obtenir el seu consentiment.

La segona fase consisteix en l'obtenció del consentiment, que haurà de ser per escrit. Cal destacar que la reforma de Llei que es va fer el 2015 va suprimir el període de set dies de reflexió que existia entre ambdues fases. Avui en dia, ja no hi ha un període mínim de reflexió entre les dues fases i es poden dur a terme en una única consulta si s'és major d'edat.

En definitiva, observem que França té un règim permissiu en relació amb la pràctica de l'avortament consentit per la dona. Aquesta permissivitat deriva de tot un seguit de

factors que inclouen l'evolució de les normatives legals, els canvis socials i culturals, així com la influència dels drets reproductius i les polítiques de salut pública.

França ha adoptat una legislació progressista que garanteix el dret de les dones a accedir a l'avortament de manera segura i legal des de 1975, amb la Llei Veil, i posteriorment amb la Llei d'Interrupció Voluntària de l'Embaràs el 1979. Aquestes lleis han establert un marc legal que permet a les dones prendre decisions sobre la salut reproductiva. A més a més, França ha prioritzat els drets reproductius de les dones com a part integral de la seva política de salut pública. Reconeix el dret de les dones a decidir sobre el propi cos i la capacitat de planificar la família, cosa que inclou l'accés a l'avortament segur i legal. La política de salut pública a França considera l'accés a l'avortament segur com a mesura crucial per protegir la salut de les dones. Es reconeix que prohibir l'avortament no atura la pràctica, sinó que posa en risc la vida i la salut de les dones que recorren a procediments clandestins i insegurs.³⁰

³⁰ Informació extreta del "*Service Public français*".

7. PERSPECTIVES FUTURES: DESPENALITZAR L'AVORTAMENT

El copríncipat és el resultat d'un llarg i complex procés històric que ha configurat, tal com el coneixem avui dia, el sistema politicoconstitucional d'Andorra. A més a més, és considerat la raó d'independència d'Andorra com a estat i l'origen de la seva sobirania.³¹ El copríncipat, tal com apuntava Ladislau Baró en l'entrevista realitzada, és una figura institucional que mereix ser destacada pels andorrans, ja que ha jugat un paper clau al llarg de la història en la garantia de la independència i sobirania d'Andorra en diferents moments complicats. Així, una part significativa del poble andorrà no es mostra favorable a una república, ja que considera que la continuïtat del copríncipat encara té una gran importància i potencial al nostre país.

No obstant això, amb el temps, la societat andorrana ha anat adoptant una visió més laica i plural, influenciada pel context occidental. A més, la Constitució andorrana estableix la llibertat religiosa i la laïcitat de l'acció pública, la qual cosa ha propiciat un context que exigeix una modernització de la legislació en matèria de protecció del dret a la vida. El dret a l'avortament constitueix una demanda popular. No obstant això, aquesta modernització pot entrar en conflicte amb el principi de protecció de totes les etapes de la vida humana consagrat a la Constitució, així com amb les responsabilitats del copríncep episcopal en les institucions del Copríncipat. Es posa en dubte la compatibilitat d'aquest dret amb el manteniment del model institucional d'Andorra. Per tant, és necessari trobar un equilibri entre aquestes consideracions en la revisió de la legislació sobre aquesta qüestió.

D'una banda, el copríncep episcopal ha expressat que el dret a la vida és una qüestió doctrinal essencial i molt important i que, per tant, l'autorització i la legalitat de l'avortament en territori andorrà és un element que no hi cap en l'esquema institucional actual si es vol mantenir el copríncipat. No obstant, val a dir que, en diverses ocasions, ell mateix ha expressat la seva voluntat de protegir la dona que decideix interrompre

³¹ Bartumeu Martínez, I. (2023). *El Copríncipat d'Andorra: evolució històrica i desenvolupament institucional*. Tirant lo Blanch. P. 470.

l'embaràs i està disposat a actualitzar la legislació referent a l'avortament de manera gradual, amb diàleg i prudència.

D'altra banda, el copríncep francès, en un discurs públic a Andorra la Vella el 2019, també va manifestar la seva posició davant del dret de l'avortament a Andorra. Va afirmar que ell, com a president de la República Francesa, advoca pel dret de les dones a disposar del seu cos i que, durant el seu mandat, determinades lleis van ser votades. De fet, tal com hem pogut veure en l'apartat anterior del present treball, França és un dels estats amb més progressos en aquest sentit, fins al punt de reconèixer l'avortament com un dret fonamental. No obstant, va expressar que ell, com a copríncep d'Andorra, respectaria qualsevol decisió efectuada per la majoria parlamentària escollida pel poble andorrà i va remarcar la importància per als dos coprínceps de l'estabilitat de les institucions andorranes.³²

a. Despenalització de l'avortament

Arribats en aquest punt, és convenient explorar un possible futur escenari que garanteixi diverses finalitats. En primer lloc, protegir la salut i els drets reproductius de les dones fent accessible a serveis segurs la interrupció de l'embaràs i reduint, així, la incidència d'avortaments clandestins que posen en risc la vida de les dones. En segon lloc, promoure la igualtat de gènere i els drets humans fomentant els principis de dignitat i d'autonomia en reconèixer el dret de les dones a prendre decisions sobre el seu propi cos. Tanmateix, aquest possible futur escenari ha de tenir en consideració les implicacions polítiques i legals, així com també els possibles obstacles i reptes institucionals que ja hem abordat amb anterioritat.

Tal com hem vist, l'article 8 de la Constitució estableix el deure per als poders públics de protegir la vida del no nascut en totes les etapes. No obstant això, no especifica com aconseguir aquesta protecció ni exigeix necessàriament la tipificació penal de certes conductes. A més, la punibilitat de la conducta de la dona embarassada, encara que és un mecanisme de protecció del fetus, no és l'únic i pot generar contradiccions

³² Visita S.E. Emmanuel Macron, copríncep d'Andorra. (2019). Consell General.

considerant el conflicte personal que afronta la dona que decideix interrompre el seu embaràs, que sovint és una víctima que considera que una gestació no desitjada condicionarà aspectes essencials de la seva vida.

Excloure la punibilitat d'aquestes dones no implica la desprotecció del fetus, sinó que busca equilibrar la protecció del fetus amb els drets i la protecció de la dona embarassada, respectant els principis de proporcionalitat i necessitat en matèria penal. Hem de tenir en compte que acudir al dret penal per castigar una conducta ha de ser sempre la ultima *ratio*. D'acord amb el principi d'intervenció mínima, el dret penal només s'ha d'utilitzar quan no hi hagi més remei, és a dir, quan no hi hagi cap altra manera de protecció menys invasiva. S'ha d'evitar que el dret penal sigui emprat com instrument per imposar concepcions morals o ideològiques compartides per un determinat sector de la societat, ja que en aquest cas la punibilitat estarà fora dels límits democràtics.³³

Cal remarcar que despenalitzar no és el mateix que legalitzar; despenalitzar es refereix a l'eliminació de les sancions penals per a certes conductes, en aquest cas, l'avortament. Quan l'avortament es despenalitza, la realització d'aquest procediment ja no està subjecta a càstigs penals, cosa que significa que les dones que decideixen avortar no s'enfronten a una persecució legal o penalització per aquesta decisió. D'altra banda, legalitzar implica la regulació legal i el reconeixement de la pràctica de l'avortament com a procediment mèdic permès i regulat per la llei. La legalització no només implica l'eliminació de les sancions penals, sinó també la implementació de regulacions específiques que estableixen qui pot fer l'avortament, en quines circumstàncies es pot dur a terme i quins requisits s'han de complir per garantir la seguretat i el benestar de les dones que decideixen avortar.

Per tant, despenalitzar la conducta de la dona embarassada no implica legalitzar l'avortament, sempre que es mantinguin altres tipus penals per protegir la vida prenatal, el qual seria compatible amb la Constitució.

³³Quintero Olivares, G. (2015). *Parte general del derecho penal*. Thomson Reuters. P. 35-36.

En relació amb tot això, Rafael Domingo apunta que el Tribunal Constitucional Federal d'Alemanya, a la seva Sentència de 28 de maig de 1993, va declarar que per al legislador la penalització de la interrupció de l'embaràs és una manera possible de complir la seva obligació constitucional de protegir la vida no nascuda, però no una manera obligada de fer-ho. Així, en paraules del Tribunal, són també possibles altres mesures de protecció preventives i, si s'adopten en prou mesura, es pot prescindir de manera limitada d'amenaçar amb penes qui cometi avortaments no justificats. I això es pot aconseguir mitjançant un model d'assessorament obligatori de la dona.³⁴

Implementant un model d'assessorament obligatori per a la dona que vulgui avortar es busca proporcionar informació a la dona que desitgi dur a terme un avortament voluntari fora del territori del Principat. Durant aquest procediment, la dona ha de rebre assessorament obligatori dirigit a resoldre els conflictes derivats de l'embaràs i la informació clínica sobre els possibles riscos i conseqüències de la intervenció. Aquest assessorament inicial té com a objectiu protegir la vida tant de la dona com del no nascut, garantir el bon desenvolupament de l'embaràs i abordar els conflictes, incloent-hi informació sobre el fet que la vida del no nascut està protegida per la Constitució i que, per tant, l'avortament només és permès en circumstàncies excepcionals regulades per la legislació, a més de proporcionar informació sobre les alternatives a la interrupció voluntària de l'embaràs, com accedir als serveis i ajuts disponibles o recórrer a la guarda administrativa, acolliment o adopció del nadó en cas de no poder tenir-ne cura temporalment o permanentment.

En resum, el model d'assessorament aconsegueix equilibrar adequadament els béns jurídics en conflicte i s'alinea amb la protecció total de la vida en totes les etapes. En primer lloc, perquè garanteix de manera efectiva la protecció de la vida humana en desenvolupament durant totes les fases. I en segon lloc, perquè proporciona una salvaguarda adequada de la intimitat i la dignitat de la dona embarassada. Aquest mecanisme d'assessorament previ, en eliminar el temor de possibles conseqüències

³⁴ Domingo, R. (1994). *El aborto y el Tribunal Constitucional Alemán: observaciones sobre la sentencia de 28 de mayo de 1993*. Revista chilena de Derecho. P.273-274.

legals per a l'embarassada, permet que aquesta acudeixi amb sinceritat i confiança a resoldre el conflicte sabent que la conducta no tindrà repercussions legals.

Aquest model d'assessorament podria estar basat en les disposicions legals en matèria d'avortament vigents a Alemanya. El Codi Penal alemany en l'article 219³⁵ estableix com a obligatori l'assessorament previ amb la finalitat d'animar la dona a continuar amb l'embaràs. Es pretén conscienciar la dona amb el fet que el fetus té dret propi a la vida i que, per tant, l'avortament només pot considerar-se en situacions excepcionals. Al final de l'assessoria es proporciona a la dona un certificat assegurant que l'ha realitzat, certificat que permet que la dona quedi exempta de responsabilitat penal si finalment decideix avortar en territori alemany, tal com resa l'article 218a del Codi Penal alemany. Aquesta disposició no seria pertinent en el context constitucional d'Andorra d'acord amb allò establert a l'article 8 de la seva Constitució. Tot i això, aquest certificat podria igualment actuar a Andorra com una eina per eximir de responsabilitat penal aquelles dones que elegeixin no prosseguir amb l'embaràs dins dels límits legals del país, típicament en algun Estat que segueixi el model de terminis o indicacions, i que busquin accedir als ajuts socials disponibles.³⁶

³⁵ Codi Penal alemany. Art. 219 Assessoria de l'embarassada en situació de necessitat i conflicte

(1) L'assessoria serveix per a la protecció de la vida prenatal. Ha d'estar orientada per l'afany d'animar la dona a continuar l'embaràs i obrir-li perspectives per a una vida amb el nen. L'assessoria ha de contribuir al fet que la dona prengui una decisió responsable i conscienciosa. En relació amb això, la dona ha de ser conscient que el que no ha nascut té en cada estadi de l'embaràs també davant d'ella un dret propi a la vida i que per això, segons l'ordenament jurídic, una interrupció de l'embaràs només es pren en consideració com una situació excepcional, quan la dona, a través de la gestació del nen, resulta una càrrega que és tan difícil i extraordinària que ella sobrepassi el límit exigible de sacrifici. L'assessoria pretén contribuir per mitjà del consell i de l'assistència a superar la relació conflictiva existent en relació amb l'embaràs i a eliminar una situació de necessitat. Més detalls estan reglamentats en la llei de conflicte de l'embaràs 2) L'assessoria ha d'efectuar-se d'acord amb la llei de conflicte d'embaràs a través d'una entitat assessora per a conflicte d'embaràs reconeguda amb base en la llei de conflicte d'embaràs. Aquesta entitat assessora ha d'expedir a l'embarassada al final de l'assessoria una certificació sobre aquest tema que contingui la data de l'última entrevista d'assessoria indicant el nom de l'embarassada segons la llei de conflicte de l'embaràs. El metge que efectui la interrupció de l'embaràs queda exclòs com a conseller.

³⁶ Extret de la entrevista amb Ladislau Baró; explica que Govern està treballant amb assessors jurídics estrangers, com ara Federico de Montalvo, qui proposa aquest tipus de model d'assessorament obligatori per la dona.

b. Proposta: reforma del codi penal compatible amb l'art. 8 de la CPA

Per tot, la proposta que trobem més encertada per al context actual del Principat d'Andorra inclouria la despenalització de l'avortament amb l'obligatorietat que la dona embarassada rebi assessorament obligatori al respecte. És a dir, procedir a una modificació del Codi Penal andorrà que sigui compatible amb l'article 8 de la Constitució. Val a dir que, ara per ara, no hi ha encara iniciativa legislativa per reformar el Codi Penal en relació amb la possible despenalització de la dona que practiqui l'avortament voluntari; però, sobre la base del que hem analitzat en el present treball, creiem oportú plantejar de manera literal una proposta de redacció per al nou article 108, referent a l'avortament consentit, del Codi Penal andorrà.

Tenint en compte la redacció actual de l'article 108 del Codi Penal andorrà:

Article 108

Avortament consentit

1. El qui produeixi l'avortament d'una dona amb el seu consentiment ha de ser castigat amb pena de presó de tres mesos a tres anys i inhabilitació per exercir qualsevol professió sanitària per un període fins a cinc anys.

2. La dona que produeixi el seu avortament o consenti que una altra persona l'hi provoqui ha de ser castigada amb pena d'arrest.

3. La temptativa de la conducta descrita en el primer apartat és punible.

Es proposa la redacció següent:

Article 108

Avortament consentit

1. *El qui produeixi l'avortament d'una dona amb el seu consentiment ha de ser castigat amb pena de presó de tres mesos a tres anys i inhabilitació per exercir qualsevol professió sanitària per un període fins a cinc anys.*
2. *La dona que s'hagi provocat l'avortament o hagi consentit que una altra persona li provoqui l'avortament està exempta de responsabilitat criminal si ha complert amb el requisit d'acudir prèviament al servei d'assessorament orientat d'acord amb el que disposa la llei.*
3. *La temptativa de la conducta descrita en el primer apartat és punible.*

Així, sota el nostre punt de vista, el que s'aconseguiria és que la dona que avorti tingués l'opció de quedar lliure de pena sempre que acudís al servei d'assessorament previ d'acord amb el que disposés la —també hipotètica— llei que hauria de regular els procediments per fer-ho. Amb aquest redactat, es permetria que la dona avortés fora del territori andorrà però no en aquest.

Aquest nou article garantiria de manera efectiva la protecció de la vida humana per part dels poders públics, però també suposaria un considerable avanç per a la dona, ja que proporciona una salvaguarda adequada de la seva intimitat i dignitat.

8. CONCLUSIONS

De la realització del treball sobre la legislació, influència institucional i perspectives futures de l'avortament al Principat d'Andorra, n'hem extret les conclusions següents:

El Principat d'Andorra ha estat històricament influenciat per l'Església catòlica, la qual ha tingut un paper destacat en la regulació de l'avortament a Europa. Durant l'edat mitjana, l'Església catòlica exercia un domini total en l'aspecte polític, econòmic i social, condemnava fermament l'avortament i imposava penes severes per a aquelles que l'executaven. Això va continuar durant els segles següents amb lleis cada cop més restrictives en molts països europeus. No obstant això, a finals del segle xx van sorgir canvis substancials en els dogmes de l'Església, tot i que la posició oficial en contra de l'avortament ha romàs constant.

A Andorra, la regulació de l'avortament es troba definida en la Constitució del Principat. L'article 8 reconeix el dret a la vida i estableix protecció plena per a aquest dret en totes les seves etapes, la qual cosa reflecteix la influència de les institucions religioses en la redacció de la Constitució. Aquest article és fruit d'acords entre els representants dels dos coprínceps d'Andorra i del Consell General, que reflecteixen una preocupació per evitar conflictes institucionals.

Tot i així, la Constitució permet la possibilitat de reforma constitucional, però aquest procés hauria de tenir en compte les especificitats institucionals del Principat, incloent-hi la influència de l'Església catòlica.

Les consideracions ètiques sobre l'avortament aborden diversos aspectes rellevants. En primer lloc, la definició del concepte d'avortament segons l'Organització Mundial de la Salut (OMS) i les diferents interpretacions jurídiques d'aquest. Es destaca la importància de determinar quan comença la vida, amb les teories de la concepció i la implantació enfrontades.

En segon lloc, s'ha analitzat la responsabilitat de la dona i la seva autonomia reproductiva. Sorgeix el debat sobre si la dona ha de tenir el dret a decidir sobre el seu cos i l'embaràs, o si aquesta autonomia ha de limitar-se en consideració a la vida del

fetus. Les opinions varien des de la defensa de la dona com a principal agent de les seves decisions reproductives fins a la protecció del dret a la vida del fetus com a entitat independent.

En definitiva, el dilema ètic de l'avortament és complex i multidimensional. Es posa en relleu la dificultat de trobar una solució satisfactòria des d'una perspectiva ètica i jurídica, amb implicacions significatives en termes de drets individuals, protecció de la vida i responsabilitat estatal.

La legislació actual d'Andorra en relació amb l'avortament està definida tant a la Constitució com al Codi Penal i estableix un marc legal general que reconeix i protegeix el dret a la vida en totes les fases.

La Constitució del Principat d'Andorra, en l'article 8, proclama el dret a la vida i la protecció plena en totes les etapes, sense especificar clarament si el *nasciturus* és titular d'aquest dret. No obstant això, es reconeix la vida com a valor fonamental i un bé jurídic protegit. Aquest marc de protecció integral implica dues obligacions per a l'Estat: la no-interferència en el procés natural de gestació i l'establiment d'un sistema legal que garanteixi una protecció efectiva de la vida, incloent-hi disposicions penals com a darrera mesura de defensa.

Quant al Codi Penal, tipifica l'avortament amb consentiment i estableix penes per a aquells que el practiquen, amb la consideració de la vida començant des de la concepció. La legislació andorrana reconeix la vida com a valor fonamental i protegeix la vida prenatal establint un marc legal que preserva la integritat del procés de gestació i garanteix la protecció del *nasciturus*.

Tot i que l'avortament és il·legal a Andorra, el Govern ofereix serveis d'assessorament i informació a través del Servei Integral d'Atenció a la Dona (SIAD). Aquests serveis proporcionen a les dones informació i acompanyament sobre com interrompre l'embaràs fora del país, tot i que la legislació actual encara no permet l'avortament a Andorra. Tot i això, aquesta assistència està en procés d'implementació i podria incloure

ajustos en el futur per garantir una millor protecció i suport per a les dones que volen avortar.

Quant a l'accés a l'avortament fora d'Andorra, la jurisprudència i la legislació internacional reconeixen que l'avortament realitzat en països on és legal no hauria de ser perseguible penalment a Andorra. La doctrina establerta pel Tribunal Constitucional espanyol en casos similars suggereix que aplicar la llei penal d'un país a actes comesos fora del seu territori podria ser contrari als drets fonamentals.

A més a més, de l'apartat de dret comparat n'extraïem el següent. A Espanya, la Constitució reconeix el dret a la vida i la integritat física i moral, amb interpretacions judicials que defineixen la protecció de la vida prenatal. Tot i ser un delictes penal, l'avortament està permès en certs casos segons la Llei orgànica 2/2010. La recent reforma legislativa ha eliminat requisits com el període de reflexió de tres dies.

A França, la Constitució no defineix explícitament el dret a la vida, però la llei reconeix la llibertat d'avortament des de 1975. Una recent reforma constitucional ha afegit a la Constitució la garantia de la llibertat d'avortament, protegida constitucionalment. La legislació francesa permet l'avortament fins a la 14a setmana d'embaràs i més enllà en casos mèdics, amb una atenció especial al consentiment informat de les dones sense períodes de reflexió obligats.

Observem, doncs, que mentre que Espanya té una legislació més restrictiva amb requisits i penalitzacions, França ha adoptat una postura més permissiva que reconeix els drets reproductius de les dones i prioritza la salut pública.

En definitiva, el debat sobre la despenalització de l'avortament a Andorra sorgeix en un context polític, social i jurídic complex. Tot i l'aparent consens sobre la importància del copríncipat com a garant de la independència i sobirania del país, la societat andorrana ha experimentat canvis cap a una visió més laica i plural, influenciada pel context occidental.

La despenalització de l'avortament es presenta com una demanda popular per protegir la salut i els drets reproductius de les dones, promoure la igualtat de gènere i els drets humans, i trobar un equilibri entre les consideracions legals, ètiques i religioses. Tot i això, aquesta modernització pot entrar en conflicte amb el principi de protecció de la vida humana establert a la Constitució d'Andorra, així com amb les responsabilitats del copríncep episcopal.

La proposta de despenalització de l'avortament amb l'obligatorietat d'assessorament previ per a les dones embarassades sembla ser una solució raonable i equilibrada. Aquest model d'assessorament, basat en les disposicions legals d'altres països com Alemanya, busca protegir tant la vida humana en desenvolupament com la intimitat i la dignitat de les dones. La proposta de reforma del Codi Penal andorrà, que eximeix de responsabilitat criminal les dones que acudeixen a aquest assessorament previ, representa un avanç significatiu en la protecció dels drets reproductius de les dones.

La despenalització de l'avortament amb l'obligatorietat d'assessorament previ emergeix com una opció que busca equilibrar els béns jurídics en conflicte i respondre als canvis socials i jurídics del país, alhora que protegeix els drets i la dignitat de les dones.

9. BIBLIOGRAFIA

AQUÍM CHÁVEZ, R. (2014). «El aborto en la edad media». La Época. <https://www.la-epoca.com.bo/2014/02/26/el-aborto-en-la-edad-media/>

BALAGUER CALLEJÓN, F. et al. (2013). Manual de Derecho Constitucional. 8a ed. Madrid: Tecnos.

BARÓ SOLÀ, L. (1996). «El procés constituent d'Andorra». Serra d'Or, 434: 18-19.

BARTUMEU MARTÍNEZ, I. (2023). El Coprincipat d'Andorra: evolució històrica i desenvolupament institucional. Tirant lo Blanch.

CASADO, M. (2014). «Contra la llamada “propuesta Gallardón” para cambiar la regulación del aborto en España». Revista de Bioética y Derecho. https://scielo.isciii.es/pdf/bioetica/n32/02_articulo1.pdf

CEREZO MULET, R. (2016). Límite de viabilidad fetal: un problema moral, ético, legal y de responsabilidad profesional. Vol 2(1). Mirar p. <https://docs.bvsalud.org/biblioref/2019/03/981164/01.pdf>

DE MONTALVO, F. (2019). “En temas como el aborto y la eutanasia, una cosa es el debate ético y otra la solución jurídica”. Entrevista per: Vida Nueva Digital. <https://www.vidanuevadigital.com/2019/01/17/federico-de-montalvo-en-temas-como-el-aborto-y-la-eutanasia-una-cosa-es-el-debate-etico-y-otra-la-solucion-juridica/>

DOMINGO, R. (1994). El aborto y el Tribunal Constitucional Alemán: observaciones sobre la sentencia de 28 de mayo de 1993. Revista chilena de Derecho.

FELIP I SABORIT, D. (2015). *Lecciones de derecho penal*. Parte especial. Atelier.

GARCÍA PASCUAL, C. (2007) *Cuestiones de vida y muerte. Los dilemas éticos del aborto*. Universitat de València. <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r23430.pdf>

LE MONDE AVEC AFP (2024). *IVG dans la Constitution : la loi paraît au « Journal officiel »*. Le Monde. https://www.lemonde.fr/societe/article/2024/03/09/ivg-dans-la-constitution-la-loi-promulguee-au-journal-officiel_6220969_3224.html

JADALLAH MANSOUR SHAKHATREH, H. (2022). *Medico-Legal Aspects of Abortion: Updates of the Literature*. Faculty of Law: Jadara University. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9760240/>

MARQUÉS OSTE, N. (2005). *Les institucions públiques del Principat*. Universitat d'Andorra i Fundació Crèdit Andorrà.

MORALES GODO, J. (2005). *El estatus del concebido y la problemática de la fecundación asistida*. Pontificia Universidad Católica del Perú.
<file:///Users/mariabaroarana/Downloads/Dialnet-ElEstatusDelConcebidoYLaProblematicaDeLaFecundacio-5085139.pdf>

MUÑOZ CONDE, F. (2019). *Derecho Penal: parte especial*. Tirant lo Blanch.

PESCADOR, M. (2021). *Límite de viabilidad: ¿dónde estamos y hacia dónde vamos?* Revista Médica Clínica Las Condes.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0716864021001036>

QUINTERO OLIVARES, G. (2015). *Parte general del derecho penal*. Thomson Reuters.

SILVESTRE, J. (2023). *El dret a la vida i la píndola de l'endemà*. Silvestre Advocats.
<https://silvestre.ad/el-dret-a-la-vida-i-la-pindola-de-lendema/>

TRONCOSO DE CASTRO, A. (2023). *Aborto versus humanidad*. El Toro TV.
<https://eltorotv.com/noticias/aborto-versus-humanidad-por-antonio-troncoso-20230526>